

REMBRANDT'S KUNSTKAMER

DOCENTENINSTRUCTIE: WORKSHOP ETSEN EN RONDLEIDING IN MUSEUM HET REMBRANDTHUIS
GESCHIKT VOOR HET VOORTGEZET ONDERWIJS

MUSEUM
HET REMBRANDTHUIS

REMBRANDTS KUNSTKAMER

*over Rembrandts verzameling
als bron van inspiratie*

INHOUD

Inleiding	pagina 3
Aansluiting bij eindtermen /kerndoelen	pagina 3
Programma in het kort	pagina 5
Achtergrondinformatie	pagina 6
Presentatie slides met verdiepingen	pagina 7
Tekenopdracht	pagina 14
Begrippenlijst	pagina 15
Huisregels	pagina 17
Praktische informatie	pagina 18

MUSEUM
HET REMBRANDTHUIS

INLEIDING

Tijdens deze workshop zullen uw leerlingen kennismaken met Rembrandts verzameling. Ze zien hoe Rembrandt zich hierdoor liet inspireren. Daarnaast leren zij de belangrijkste kenmerken van de 'droge naald'-techniek en zullen ze zelf aan de slag gaan met het maken van een eenvoudige prent.

Deze instructie bevat verschillende lagen in moeilijkheidsgraad. Het verdiepingsmateriaal herkent u aan de **blauwe kaders**.

KERNDOELEN ONDERBOUW VOORTGEZET ONDERWIJS

De inhoud van de workshop sluit aan bij een aantal kerndoelen van de **basisvorming van het VMBO** en van **HAVO/VWO**. De volgende kerndoelen zijn relevant:

- ~ Onderdeel 'Mens en maatschappij': **37** - tijd van regenten en vorsten (1600-1700).
- ~ Onderdeel 'Kunst en cultuur': **48, 50**

EINDTERMEN VMBO

Het programma sluit aan bij de volgende eindtermen:

- ~~~~ Kunstvakken 1 (CKV): 1, 2
- ~~~~ Kunstvakken 2 (Beeldende vorming): 4, 5, 6, 7, 8
- ~~~~ Geschiedenis en Staatsinrichting: 1, 2

EINDTERMEN HAVO/VWO

De inhoud van de workshop sluit aan bij de eindtermen:

examenprogramma HAVO/VWO, Kunst (algemeen):

Vaardigheden (A):

- ~~~~ 1. - (...) beeldende vormgeving (...)

Invalshoeken voor reflectie (B):

- ~~~~ B2: Kunst en esthetica.
- ~~~~ 3. - (...) welke ideeën over schoonheid in kunst en kunstwaardering (in de 17de eeuw) een rol spelen.

Onderwerpen (C)

- ~~~~ 8. - de burgerlijke cultuur van Nederland in de 17de eeuw.

examenprogramma HAVO/VWO, Kunst (beeldende vormgeving):

Vaktheorie (A)

- ~~~~ A1, 1
- ~~~~ A2, 2
- ~~~~ A3, 3

Praktijk (B)

examenprogramma HAVO/ VWO, CKV:

Verbreden (B)

- ~~~~ B3
- ~~~~ B4 -Feit en fictie, -Schoonheid en lelijkheid, -Traditie en innovatie (kunstdiscipline beeldende kunst)

examenprogramma HAVO/ VWO, Geschiedenis:

Historisch besef (A)

- ~~~~ A2, tijdvak 6.

Oriëntatiekennis (B)

- ~~~~ B8 - met als kenmerkend aspect: de bloei in cultureel opzicht van de Nederlandse Republiek.

HET PROGRAMMA IN HET KORT

1. IN DE KLAS

Voorafgaand aan het museumbezoek besteedt u één les aan het onderwerp 'Rembrandts kunstkamer'. Deze les geeft uw leerlingen een goede voorbereiding op de rondleiding en de workshop. Het is belangrijk dat ze zo veel mogelijk weten over Rembrandt en het thema van de workshop voor zij naar het museum komen. De museumdocenten gaan ervan uit dat u deze les kort voor het bezoek heeft gegeven. Op die manier haalt u het meeste leerrendement uit de rondleiding en de workshop.

De docenteninstructie start met achtergrondinformatie voor uzelf als docent. U kunt ervoor kiezen deze informatie klassikaal te behandelen.

inhoudelijk – presentatie

Ter ondersteuning van de les gebruikt u de bijbehorende PowerPoint presentatie en ondersteunende teksten uit deze docenteninstructie. De leerlingen maken in deze presentatie kennis met Rembrandt, zijn werk en vooral zijn etsen. Speciale aandacht gaat daarbij uit naar Rembrandts verzameling als inspiratiebron.

De presentatie bestaat uit 10 afbeeldingen. Voor iedere afbeelding kunt u gebruik maken van de verklarende tekst. Met behulp van deze teksten legt u enkele beeldende begrippen uit die bij het maken van een stilleven van pas kunnen komen.

Onderwerpen die in de presentatie aan bod komen zijn:

- Introductie op Rembrandt
- Verzamelen in de 17de eeuw
- Rembrandts Kunstcaemer
- Rembrandt als etser en prentenverzamelaar
- Grafische en beeldende technieken

praktisch – tekenopdracht

Na de presentatie maken de leerlingen een tekening binnen een kader van 10 bij 15 centimeter. Ze tekenen een stilleven van voorwerpen die u of zij zelf meenemen. Deze tekening vormt het uitgangspunt van de workshop in het museum. Vergeet dus niet de tekeningen mee te nemen op de dag van uw bezoek.

2. IN MUSEUM HET REMBRANDTHUIS

Afhankelijk van het aantal leerlingen wordt bepaald of de groep in tweeën wordt gedeeld. Er kunnen maximaal 15 leerlingen tegelijk aan de rondleiding en workshop deelnemen. Als er twee groepen gevormd worden, volgen zij het programma parallel aan elkaar. Er wordt ofwel begonnen met een rondleiding door het Rembrandthuis, ofwel met de workshop.

rondleiding

De leerlingen worden rondgeleid door het oude huis en door de moderne museumvleugel. Wanneer prenten van Rembrandt tentoongesteld zijn, zal de museumdocent daar extra aandacht aan besteden. Tijdens de rondleiding wordt ingegaan op het thema.

workshop

Tijdens de workshop maken leerlingen hun eigen prent. Ze krassen de lijnen van hun tekening die ze op school gemaakt hebben over in een transparant plastic plaatje (10 x 15 centimeter). Hun plaatje gaan ze met een etspers afdrukken op een vel papier.

VERHAAL VOORAF

ACHTERGRONDINFORMATIE VOOR DE DOCENT

over Rembrandts verzameling als bron van inspiratie

Rembrandts huis aan de Jodenbreestraat in Amsterdam

Rembrandt bewoonde het huis dat nu Museum Het Rembrandthuis is geworden, ongeveer twintig jaar (van 1639 tot 1658). Al vrij snel werd hij een van de bekendste schilders van de stad. In 1639 kocht hij het huis voor 13.000 gulden, in die tijd een enorm bedrag.

Hij kocht het huis met een hypotheek, maar betaalde de termijnen niet af en raakte financieel in de problemen. Ten slotte ging hij in 1656 zelfs failliet. Hij moest het huis verkopen en zijn bezittingen werden geveild. Na de verkoop verhuisde hij naar een eenvoudig huurhuis aan de Rozengracht, waar hij tot zijn dood in 1669 zou blijven wonen.

De vele nieuwe bewoners van het huis hebben de inrichting naar hun eigen smaak aangepast. In 1998 werd via een reconstructie geprobeerd het huis weer zoveel mogelijk in te richten zoals het in Rembrandts tijd was. Deze reconstructie en herinrichting was grotendeels mogelijk vanwege de bewaard gebleven boedelinventaris. Voor de gedwongen faillissementsveiling van Rembrandts bezittingen had een gemeenteambtenaar in 1656 een lijst opgesteld waarin hij per kamer beschreef welke voorwerpen, zoals kunstwerken en meubelen daar aanwezig waren. Die lijst is gebruikt om Rembrandts huis weer zoveel mogelijk in te richten zoals het in zijn tijd was, met de keuken, de woonkamer, zijn eigen atelier en dat van zijn leerlingen.

Rembrandt de verzamelaar

Uit het document kunnen we veel opmaken over Rembrandts leven en werk, over zijn huishouden, zijn werk als leraar, maar vooral over Rembrandt als verzamelaar. Meer dan de helft van de boedelinventaris (200 van de 363 voorwerpen) betreft namelijk de objecten in Rembrandts 'Kunstcaemer', waar hij zijn verzameling van bijzondere voorwerpen bewaarde.

Bovendien waren er volgens de inventaris ook voorwerpen van zijn verzameling aanwezig in het leerlingenatelier, en door het hele huis hingen schilderijen. Rembrandts verzameling was eigenlijk te groot om in één kamer te bewaren.

Het bloed kruipt waar het niet gaan kan, want uit een document blijkt dat Rembrandt ook na zijn faillissement, op zijn nieuwe adres, voorwerpen bleef verzamelen.

In de heringerichte kunstkamer zien de bezoekers gedroogde dieren, speren en lansen, het schild van een schildpad, koraal, servies met prachtige patronen en motieven, een echte leeuwenhuid, een slangenhuid. Veel voorwerpen kwamen naar Amsterdam via de handel, zeelui van de VOC namen ze mee op de terugreis.

Maar het meest omvangrijke en kostbaarste bezit in Rembrandts kunstkamer was zijn collectie tekeningen en prenten. Vooral aan Rembrandts verzameling grafiek zullen we in dit programma veel aandacht besteden, en aan de prenten die hij zelf maakte. Temeer omdat de leerlingen in de workshop zelf aan de slag gaan met het maken van een prent.

PRESENTATIE

Rembrandt in beeld

Rembrandt: voor wie niet (meer) weet wie hij ook weer was, eerst enkele voorbeelden van zijn belangrijkste werken. Hij is beroemd om zijn schilderijen, tekeningen en etsen.

Rembrandt Harmenszoon van Rijn werd geboren in Leiden op 15 juli 1606 als zoon van een molenaar. Hij is gestorven in Amsterdam op 4 oktober 1669. Hij maakte tekeningen, etsen en schilderijen. Hij wordt algemeen beschouwd als een geniale kunstenaar. Zijn tijd, de 17de eeuw, was Nederlands 'Gouden Eeuw', niet alleen doordat het hier economisch zo goed ging, maar ook vanwege de ongekende bloei van de kunsten. Tussen de vele kleine en grote meesters behoorde Rembrandt tot de top. Bekende schilderijen van hem zijn bijvoorbeeld: *De Nachtwacht*, *Het Joodse bruidje* en *De staalmeesters*. Zijn stijl kenmerkt zich door gebruik van sterke en dramatische contrasten tussen licht en donker. Hij schilderde en tekende mensen zonder hun uiterlijke gebreken te verdoezelen, als echte personen van vlees en bloed. Hij heeft vooral verhalende scènes uitgebeeld, zoals spannende gebeurtenissen uit de Bijbel en uit de klassieke mythologie. Ook heeft hij veel portretten en expressieve zelfportretten gemaakt. In zijn meesterlijke etsen heeft hij daarnaast ook veel tafereeltjes uit het dagelijks leven uitgebeeld, een groot aantal landschappen, studies van figuren en een enkel stilleven.

Rembrandts huis

Dit is Museum Het Rembrandthuis in Amsterdam. Rembrandt bewoonde het huis bijna twintig jaar, van 1639 tot 1658. Belangrijke gebeurtenissen in zijn leven hebben zich in deze periode afgespeeld. Hij leefde er met zijn vrouw Saskia, zijn zoon Titus en later met zijn vriendin Hendrickje. Met haar kreeg hij een dochtertje, Cornelia. Hij schilderde en etste er vele van zijn meesterwerken. Hij was ook leraar en gaf in het huis les aan zijn leerlingen.

Rembrandt beleefde er grote successen en diepe teleurstellingen. Aan het begin van de periode waarin hij het huis bewoonde, ging het goed met hem. Hij kreeg grote portret-opdrachten, bijvoorbeeld voor het maken van het groepsportret *de Nachtwacht*. Vooral met het maken van de portretten verdiende hij veel geld.

Voor 13.000 gulden kon hij het huis kopen, dat was een enorm bedrag: een gemiddelde arbeider verdiende ongeveer 300 gulden per jaar. Maar Rembrandt gaf meer geld uit dan hij had. Dit leidde in 1658 tot zijn

faillissement. Hij had veel schulden die hij niet kon afbetalen. Hij moest het grootste deel van zijn bezittingen laten veilen en zijn huis verkopen. De leerlingen gaan het huis bezoeken en komen dan in de heringerichte vertrekken, zoals de keuken, de huiskamer, het atelier en ook de 'Kunstcaemer'.

Rembrandts 'Kunstcaemer'

Dit vertrek in Rembrandts huis is de 'Kunstcaemer', de plek waar hij zijn verzameling had uitgesteld. Alles wat hier te zien is, is gedetailleerd beschreven in de boedelinventaris van 1656.

Zijn collectie bestond onder andere uit exotische wapens, kledingstukken, gipsen afdrukken van bekende beelden, bijzondere munten en penningen. Behalve kunstobjecten verzamelde Rembrandt ook voorwerpen uit de natuur, zoals gedroogde dieren, schelpen en fossielen. Deze werden echter ook

als kunst beschouwd. Ze waren dan wel niet door mensen gemaakt maar ze werden beschouwd als kunstwerken die door God waren gemaakt. De objecten die door de mens gemaakt waren noemde men 'artificialia', en de voorwerpen uit de natuur 'naturalia'. Aan de kunstkamer had Rembrandt echter niet genoeg, want ook in het leerlingenatelier waren voorwerpen te vinden, zoals een grote collectie muziekinstrumenten. En door zijn hele huis heen hingen ook nog zo'n 130 schilderijen.

De wereld binnen handbereik

De VOC

In de 'Kunstcaemer' zien bezoekers onder andere vlinders uit de Tropen, uit Zuid-Amerika, gedroogde slangenhuid, een hoofdtooi uit Suriname, speren uit Afrika en Indonesië, koraal, Venetiaans glas. Het waren spullen uit landen over heel de wereld. Deze kwamen pas in de Gouden Eeuw naar Amsterdam.

Begin van de 17de eeuw werden twee grote handelsmaatschappijen opgericht die met hun schepen in diverse werelddelen handel dreven; de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC, opgericht in 1602) en

de West-Indische Compagnie (WIC, opgericht in 1621). De thuisbasis van deze twee maatschappijen was Amsterdam. De zeelui van de VOC en de WIC namen vaak exotische voorwerpen mee als privé-bagage. Zo kwamen de spullen uit gebieden rond de Middellandse Zee, uit het Turkse Rijk, Rusland, Noord- en West-Afrika, Oost- en West-Indië op markten in Amsterdam. Waarschijnlijk bezocht Rembrandt die markten, en kocht hij daar zijn spullen. Hij is zelf nooit in het buitenland geweest en zal enorm onder de indruk zijn geweest van al deze bijzondere voorwerpen. Sommige had hij misschien al in boeken gezien maar veel voorwerpen zullen voor hem volstrekt onbekend zijn geweest.

Albums met prenten en tekeningen

Op de foto van de 'Kunstcaemer' zien we ook albums met prenten en tekeningen. Dit was Rembrandts kostbaarste bezit. Hij had ongeveer 8000 afbeeldingen die hij in bijna zeventig albums bewaarde. Ze waren gerangschikt op naam van de kunstenaar, land van herkomst of onderwerp. De prent was, voor de fotografie bestond, het visuele medium bij uitstek. Prenten waren betrekkelijk goedkoop en konden snel worden verspreid. Voor liefhebbers van prenten was Amsterdam het centrum. Er werkten talloze prentontwerpers, drukkers en verkopers. Allerlei onderwerpen werden in beeld gebracht: geografie, topografie of geschiedenis.

Voor Rembrandt waren vooral de prenten van andere kunstenaars interessant, niet alleen originele prenten, maar ook kopieën van schilderijen in prentvorm. Ze waren van beroemde kunstenaars, zoals Rafaël, Rubens, Albrecht Dürer, en Lucas van Leyden.

VERDIEPING VOOR HAVO/VWO BOVENBOUW

De handel overzee

Bekijk de voorwerpen op de afbeelding. Wat herkennen de leerlingen? Uit welke landen kwamen de voorwerpen? Meer informatie over de VOC en de landen waarmee de Republiek handelde: www.entoen.nu/voc/vo

VERDIEPING VOOR HAVO/VWO

Geschiedenis van het verzamelen

De eerst bekende verzamelingen werden aangelegd in de late middeleeuwen, in de overgangperiode naar de Renaissance, aan vorstelijke en adellijke hoven. Zo legden Karel V en zijn broer Jean, de hertog van Berry, al een 'Kunst- en Wunderkamer' aan. Vorsten streefden naar het vergaren van wereldlijke kennis. Dit was toe te schrijven aan de groeiende nieuwsgierigheid naar kennis die plaatsvond sinds de Renaissance.

In deze vorstelijke 'Kunst- und Wunderkammers' waren zowel ongewone als alledaagse voorwerpen te zien. Drie dingen in deze collecties mochten in ieder geval niet ontbreken: beeldhouwwerken, schilderijen en 'wonderbaarlijke dingen'. Zo verzamelde vorst Ferdinand II bijvoorbeeld schilderijen van misvormde mensen! In die tijd ontstonden in universiteiten ook botanische, medische en zoölogische verzamelingen.

In de 16de eeuw begonnen gegoede burgers in de Zuidelijke Nederlanden te verzamelen, zoals de Antwerpse schilder en diplomaat Peter Paul Rubens. Na de val van Antwerpen (1585) trokken veel Zuid-Nederlanders naar de Noordelijke Nederlanden. De collecties die ze meenamen en verder opbouwden inspireerden ook Noord-Nederlanders om verzamelingen aan te leggen.

Rembrandt verzamelde prenten. Wat zijn dat?

Hier zijn een aantal voorbeelden van prenten te zien die Rembrandt in zijn verzameling had.

Een prent is een afbeelding die met inkt is afgedrukt, meestal op papier. Een heel eenvoudige manier van prenten maken is de droge naald techniek. In sommige prenten uit Rembrandts verzameling wordt deze techniek toegepast, maar ook in zijn eigen prenten heeft Rembrandt die techniek toegepast.

In Rembrandts tijd werd een droge naald gemaakt door met een scherpe metalen naald te krassen in een koperen of metalen plaat. Daarna werd de plaat ingesmeerd met de inkt, op zo'n manier dat de inkt alleen in de groefjes blijft. Daarna wordt de eigenlijke prent gemaakt door de ingeïnkte plaat door een drukpers te halen. De in deze dia getoonde prenten zijn gemaakt met andere technieken: de gravure, de ets en de houtsnede. (zie Begrippenlijst)

De grafische techniek heeft een groot voordeel voor verzamelaars. Als je de plaat weer schoonmaakt en opnieuw in inkt, kun je er weer een nieuwe afdruk van maken. Het voordeel van een prent, in vergelijking met een schilderij is dat je er eenvoudig meerdere, vergelijkbare exemplaren van kan maken.

- A. Albrecht Dürer, *De geboorte van Maria*, ca. 1503, houtsnede, 295 x 210 mm, Rijksmuseum Amsterdam**
- B. Andrea Mantegna, *Madonna*, ca. 1500, gravure en droge naald, 25 x 21 cm, British Museum, Londen**
- C. Lucas van Leyden, *De tandtrekker*, 1523, Gravure, 15 x 9,5 cm, Rijksmuseum Amsterdam**

De leerlingen gaan de droge naald techniek toepassen door te krassen in een plastic plaatje. Met name voor de leerlingen die visuele uitleg nodig hebben, volstaat het bekijken van een instructiefilm over de droge naald techniek: www.rembrandthuis.nl

Rembrandt, Abraham Francen, apotheker, ets, droge naald en burijn, ca.1657, 158 x 208 mm, Museum Het Rembrandthuis

Verzamelaars

Een netwerk van verzamelaars

Dit is een portret van Abraham Francen, een goede vriend van Rembrandt. Francen was een apotheker en een verzamelaar van kunstvoorwerpen. Rembrandt heeft hem in zijn studeerkamer met voorwerpen uit zijn verzameling afgebeeld. Hij bekijkt een prent of een tekening uit een album dat voor hem ligt. Op zijn bureau staat een oosters beeldje van een man, en een mensenschedel. Aan de wand hangen drie schilderijen uit zijn collectie waaronder een drieluik met een lijst die is gedecoreerd met ornamenten. Rembrandt had een netwerk van zo'n twintig verzamelaars, vaak rijke kooplieden, om zich heen. Hij ontmoette hen op veilingen, deed zaken met hen, verkocht hun zijn werk, portretteerde hen of leende geld van hen.

De verzameling als statussymbool

Verzamelen was mode onder de gegoede burgerij. Naast zijn contacten met verzamelaars had Rembrandt een groot netwerk van - vaak welgestelde en voorname - klanten voor zijn werk. Met hen wilde hij zijn interesse delen, maar ook wilde hij vermoedelijk graag laten zien wat hij allemaal bezat, en was zijn verzameling een statussymbool.

A.

B.

Een inspirerende prent van een leeuwenjacht

Afbeelding 9a toont een van de vele prenten uit Rembrandts verzameling. Hij is gemaakt door de Italiaanse kunstenaar Antonio Tempesta (1555-1630). Rembrandt had maar liefst 7 zeven albums met prenten van zijn hand. Tempesta was in zijn tijd beroemd, onder andere door etsen van veldslagen en jachtscènes.

Rembrandt liet zich door deze ets van Tempesta inspireren voor zijn eigen prent (afbeelding 9b). Sommige gedeeltes heeft hij overgenomen van Tempesta, zoals het steigerende paard in de voorgrond, en de ruitergroep en de bomen op de achtergrond rechts in de afbeelding. Maar ook gaf hij er zijn eigen draai aan: bij Tempesta zijn de lijnen heel precies en duidelijk getekend, bij Rembrandt zijn de lijnen veel losser en beweeglijker.

A. Antonio Tempesta, Jacht op leeuwen, ca. 1600-1620, ets, 18,7 x 26,4 cm, Rijksmuseum, Amsterdam

B. Rembrandt, De grote leeuwenjacht, 1624, ets en droge naald, 22,4 x 30 cm, Museum Het Rembrandthuis

Bij Rembrandt is er ook een veel groter verschil in donker en licht (contrast). Alleen de achtergrond rechts is heel donker, alles wat in de voorgrond gebeurt is veel lichter. Rembrandt deed dit waarschijnlijk om alle aandacht te vestigen op de in de val gelopen leeuwen.

VERDIEPING VOOR BOVENBOUW HAVO/VWO

Imiteren en overtreffen

Rembrandt gebruikte talloze prenten uit zijn verzameling als inspiratiebron voor zijn eigen werk. Hij heeft zelfs een keer een etsplaat van de kunstenaar Hercules Segers, die in zijn bezit was, gebruikt om er een nieuwe voorstelling in te krassen.

In Rembrandts tijd was het voor kunstenaars heel gebruikelijk om dit te doen. In handboeken voor kunstenaars werd zelfs voorgeschreven dat het voor een kunstenaar leerzaam was om inspirerende voorbeelden te kopiëren. Het meest bekende en gebruikte leerboek was het 'Schilderboek' van Karel van Mander, dat Rembrandt zeker gekend zal hebben.

Als beginnend kunstenaar moest je eerst goed kijken naar het werk van andere kunstenaars voordat je zelf iets ging bedenken. In eerste instantie ging het er dan om het werk precies na te maken. Maar uiteindelijk gingen kunstenaars proberen om het nog overtuigender te doen, en de inspiratiebron te overtreffen. Men sprak over 'imitatio' en 'aemulatio' (overtreffen).

In zijn grote leeuwenjacht probeerde Rembrandt Tempesta te overtreffen. Wat hij inspirerend vond in de prent van Tempesta nam hij over, maar hij probeerde het verhaal van de jacht nog spannender in beeld te brengen door een vlotte manier van tekenen en door een dramatischer licht-donker contrast.

Een 15de-eeuwse vorst in een verhaal uit de Bijbel.

A. Rembrandt, *De drie kruisen*, 1653, droge naald en burijn Staat IV, 38,5 x 45 cm, Museum Het Rembrandthuis, Rijksmuseum, Amsterdam

B. Pisanello, Penning voor Francesco I Gonzaga, ca. 1444, ca. 1444, brons, diameter 10 cm, Nederlandsche Bank, Nationale Numismatische Collectie, Amsterdam

Rembrandt liet zich niet alleen inspireren door zijn prenten. In Rembrandts verzameling kwam een 'kassie met medaliën' voor; een ladekast met munten en penningen. Deze grote 15de-eeuwse penning (van wel 10 cm doorsnee) kwam erin voor. Deze is gemaakt door de Italiaan Pisanello, voor Francesco Gonzaga I van Mantua, een Italiaanse edelman. Rembrandt heeft het beeld van de ruiter gebruikt in zijn prent *De drie kruisen*. Op de plaat heeft Rembrandt de ruiter in dezelfde stand nagetekend. Hij komt daardoor in spiegelbeeld op de prent. Rembrandt stelde zich voor dat mensen in de tijd van Christus

er zo uitzagen, maar de kleding dateert uit het Italië van de 15de eeuw. Destijds was er veel minder kennis van de geschiedenis, en dus ook over de kleding van mensen in de tijd waarin de Bijbelse verhalen zich afspelen. Rembrandt vond het een inspirerende penning. Misschien vond hij dat belangrijker dan de historische juistheid.

slide 11

Rembrandt, *Leerling tekenend naar een gipsen beeld*, ca.1641, ets, 9,4 x 6,4 cm, Museum Het Rembrandthuis

Studiemateriaal voor leerlingen.

Rembrandt gebruikte de voorwerpen uit zijn verzameling niet alleen zelf als voorbeeld. Ook zijn leerlingen hebben dat gedaan. Net als Rembrandt zullen ze de vele schilderijen, prenten en tekeningen als voorbeeld hebben gebruikt. Maar ook de andere voorwerpen. In deze ets van Rembrandt zien we een leerling die een gipsen beeld natekent bij kaarslicht. Het beeld dat de jongen natekent zou één van de vele gipsen borstbeelden uit Rembrandts Kunstcaemer kunnen zijn. Hij bezat borstbeelden van vooral Romeinse keizers en Griekse filosofen, maar in deze prent lijkt het de kop van een meisje te zijn.

De leerling tekent bij kaarslicht. Dit was een gebruikelijke oefening voor leerlingen. Hiermee leerden ze schaduwen tekenen en grote verschillen tussen licht en donker.

Naar de natuur tekenen

Zelf op onderzoek uitgaan in plaats van zomaar aannemen wat er in boeken stond, was al in gang gezet vanaf het eind van de 15de eeuw (het begin van de Renaissance). Wetenschappers gingen niet meer uit van wat ze uit boeken leerden, maar wilden zelf onderzoek doen. Kunstenaars raakten hierdoor geïnspireerd en gingen ook naar de waarneming tekenen en schilderen. Werken van Leonardo Da Vinci en Albrecht Dürer zijn daar goede voorbeelden van.

slide 12

Het is niet bekend of Rembrandt een wetenschappelijke belangstelling had. Wel weten we dat hij veel tekeningen heeft gemaakt naar de waarneming van echte voorwerpen. Dit noemde men in zijn tijd 'tekenen nae t leven'. Het werd ook voorgeschreven als belangrijke oefening in kunstenaarshandboeken. Daarvoor kon hij zijn verzameling gebruiken.

A.

B.

C.

Rembrandt gebruikte de schelpen uit zijn verzameling als voorbeeld. Niet alleen in schilderijen, maar ook voor een ets, de *Conus marmoreus*.

Rembrandt had ook prenten van schelpen door Wenzel Hollar, misschien is hij hierdoor geïnspireerd geweest om zelf de prent van de schelp te maken. Net als Hollar kiest hij ervoor om één schelp alle aandacht te geven.

Hij heeft waarschijnlijk geen prent van Hollar gebruikt als voorbeeld, maar een schelpje dat hij zelf in zijn verzameling had. Hij kon het naar de waarneming tekenen. Hij heeft heel goed de lichtval op de schelp bestudeerd. Niet alleen door het donker en licht op de schelp, maar ook doordat Rembrandt de achtergrond om de schelp heen heel donker heeft getekend, krijgt de voorstelling veel diepte. Ook heeft hij veel aandacht besteed aan het patroon van vlekken op de schelp. Ze lopen diagonaalsgewijs over de schelp en gaan van klein naar groot.

A. Schelpen in Rembrandts verzameling B. Wenzel Hollar, 1646, *Trochus-schelp*, ets, 10 x 14,5 cm, Rijksmuseum Amsterdam C. Rembrandt, *De schelp (Conus marmoreus)*, ca.1650, ets, droge naald en burijn, 9,7 x 13,2 cm, Museum Het Rembrandthuis

TEKENOPDRACHT

Ter voorbereiding op het bezoek aan het Rembrandthuis maken de leerlingen een tekening van een stilleven in de klas. De tekening zullen ze op de dag van de excursie uitwerken tot een prent. U kunt de leerlingen voorwerpen laten meebrengen naar de les of zelf een stilleven samenstellen.

Belangrijk!

- De tekening moet binnen het kader van 10 x 15 cm gemaakt worden.
- Gebruik voor de tekening een scherp en hard potlood zodat de lijnen goed zichtbaar zijn.

Tekentips:

Compositie

Laat de leerlingen voordat ze gaan tekenen bepalen waar en hoe groot ze de voorwerpen in het beeldvlak plaatsen. Staan ze in het midden, moet de vorm precies in het kader te passen, of mag het er ook uit lopen? Het is aan te raden de voorwerpen niet te klein te tekenen.

Belichting

Laat de leerlingen bewust een lichtbron kiezen zoals daglicht vanuit een raam, kunstlicht van een lamp of lichtbron van een smartphone. Laat ze daarna de invalshoek bepalen op het stilleven.

Samenhang en verhouding

Voor het tekenen van stillevens is samenhang en verhouding van groot belang. Zie hiervoor de begrippenlijst. Verder zijn zeer bruikbare instructies voor het aanleren hiervan te vinden in:

Betty Edwards, *The new drawing on the right side of the brain*, Harper Collins Publishers 2001

Op internet zijn sites te vinden waar duidelijke instructies zijn voor het bepalen van de juiste verhoudingen in de tekening.

joannasmolarz.wordpress.com/2013/10/

schilderenmetolieverf.nl/de-juiste-verhoudingen-in-je-schilderij-of-tekening-deel-1/

Belangrijk! Vergeet niet om alle tekeningen mee te nemen naar het museum.

BEGRIPPENLIJST

Contrast tussen donker en licht

Rembrandt is onder andere hiermee beroemd geworden. Wat dit contrast bij hem heel bijzonder maakt is dat bij hem het donker niet in één keer, maar heel geleidelijk overgaat naar het licht, wat het ruimtelijke effect versterkt.

Grafiek (grafische technieken)

Grafiek is het maken van afdrucken met inkt van een afbeelding. Voorbeelden van grafiek zijn: hout- en lino-sneede en de litho.

Etsen

Grafische techniek met behulp van een ijzeren, zinken of koperen plaat. In Rembrandts tijd werd koper gebruikt. Op de plaat wordt een etsgrond aangebracht, een zacht mengsel van was, hars en asfalt. In de etsgrond teken je met een spitse, metalen etsnaald. Overal waar je de lijntjes zet, haal je de etsgrond weg en komt het metaal weer tevoorschijn. Als de tekening klaar is, leg je de plaat in een zuurbad. De etsgrond beschermt de plaat tegen het zuur. Waar het metaal niet bedekt is, dus waar de lijntjes zijn getekend, daar bijt het zuur iets van de metalen plaat weg. Hoe langer de plaat in het zuur ligt, hoe dieper de lijntjes tot groeven worden gebeten. Als je denkt dat alle lijnen goed gebeten zijn, dan haal je de plaat uit het zuur. Vervolgens haal je de etsgrond weg met een oplosmiddel. Je kunt zien dat de lijntjes van de tekening groeven in de plaat zijn geworden. Als de plaat schoon is, kun je hem met vette drukinkt gaan insmeren. Daarna haal je van de inkt weer bijna alles weg door voorzichtig te wrijven met een stuk doek of met de vlakke hand, net zolang totdat er alleen nog inkt in de groeven zit. Dan kan de plaat worden afgedrukt op een vel papier. Je draait de geïnkte plaat met een stuk papier er bovenop door een drukpers. Het papier moet je van tevoren een beetje vochtig zijn gemaakt, zodat het de inkt goed opzuigt. De zware pers drukt de inkt uit de groeven op het papier.

Etsnaald

De etsnaald is een scherpe, metalen pen waarmee op een etsplaat getekend kan worden. In feite leent ieder metalen voorwerp met een scherpe punt zich om een ets mee te maken, zoals bijvoorbeeld een scherpe spijker. Rembrandt etste zijn zelfportretten ook soms met de punt van een ganzenveer.

Etspers

De etspers is een met de hand draaibare pers waarop onder het gewicht van een zware cilinder een etsplaat afgedrukt kan worden. Het zware gewicht is nodig om het papier waarop afgedrukt wordt goed in de met inkt gevulde groeven van de etsplaat te duwen. Hierdoor komt zoveel mogelijk inkt op het papier te zitten. Voor iedere nieuwe afdruk is het nodig om de etsplaat opnieuw in te smeren en door de etspers te draaien. Tegenwoordig zijn etspersen vaak van metaal. Rembrandt had een houten etspers, waarvan in Museum Het Rembrandthuis een reconstructie staat.

Droge naald techniek

Bij de droge naald techniek kras je direct in een plaat. Er hoeft dan geen bijtend zuur te worden gebruikt zoals bij etsen. Rembrandt paste deze techniek vaak in combinatie met de etstechniek toe. Droge naald lijnen zien er afgedrukt extra zwart en een beetje wollig uit. Dat komt doordat de opstaande randjes metaal ('bramen') naast de ingekraste lijnen ook inkt vasthouden. In plaats van koper kun je ook in andere materialen krassen, zoals zink of plastic.

Gravure

Net als bij de droge naald techniek worden bij het graveren direct in de plaat groeven gemaakt. Dit gebeurt met een burijn, een gereedschap dat bestaat uit een houten handvat waaruit een metalen hoekige stift steekt. De punt van deze stift heeft een driehoekige vorm, en soms een ruitvorm of vierkantige vorm. De graveur drukt met de palm van de hand op het houten handvat en leidt de stift met duim, wijsvinger en middelvinger.

Houtsnede

Afdruk van een blok hout waarin de delen die wit moeten blijven zijn weggesneden en weggestoken met gutsen en beitels. Op een blok hout wordt een tekening gemaakt, daarin wordt aangegeven van welke delen een afdruk moet worden gemaakt en van welke delen niet. Die laatste worden weggesneden, ongeveer 1 cm diep. Daarna wordt het blok ingeïnk, de inkt wordt verspreid over de hooggelegen vlakken. Het afdrukken kan op twee manieren. Je kunt een vel papier leggen op het hout en met een lepel of met je handpalm erover wrijven. Je kunt ook op een drukpers de inkt van het hout op papier persen.

Samenhang

De positie van verschillende onderdelen van een voorstelling t.o.v. elkaar. Dit kan worden vastgesteld door een denkbeeldige horizontale of verticale lijn over bijvoorbeeld een stilleven te trekken. Zo kan worden gezien welke voorwerpen, onderdelen op dezelfde lijn liggen.

Spiegelbeeld

Iemand die een prent maakt, moet er altijd rekening mee houden dat het resultaat van zijn werk spiegelbeeldig zal zijn. Van Rembrandt hoefde een regel tekst niet altijd meteen leesbaar te zijn. Hij schreef bijvoorbeeld zijn naam soms gewoon van links naar rechts op de etsplaat. Eenmaal afgedrukt zie je zijn naam dan verkeerd om, in spiegelbeeld.

Verhouding

Is de vergelijking van de verschillende maten van een voorwerp. Zo kan bij een vaas de hoogte van de vaas worden vergeleken met de breedte van de vaas.

HUISREGELS

De begeleiders blijven ook tijdens het museumbezoek verantwoordelijk voor het gedrag van de leerlingen.

Jassen en tassen moeten worden achtergelaten in de garderobe. Kostbaarheden kunnen daar ook in kluisjes worden opgeborgen. Leerlingen mogen uitsluitend potloden als schrijfgerei gebruiken.

Als u zonder museumdocent rondleidt en het is druk willen we u vragen om niet langer dan 10 minuten in een zaal te blijven. Indien een bezoek onverhoopt niet door kan gaan, kunt u dit uiterlijk vijf werkdagen van te voren schriftelijk, per fax of e-mail aan ons doorgeven (t.a.v. afdeling Educatie). Bij niet of niet tijdige annulering zijn wij helaas genoodzaakt een schadevergoeding van 75 euro per geannuleerd programma in rekening te brengen.

Vriendelijk verzoeken wij u de leerlingen te wijzen op de volgende regels:

- 1.** Niet te dicht bij de schilderijen komen, als er opdrachten of tekeningen worden gemaakt voorzichtig zijn met de potloden (niet wijzen).
- 2.** In het museum mag niet gegeten of gedronken worden.
- 3.** De objecten in het huis niet aanraken, niet op de stoelen zitten.
- 4.** De wenteltrap in het oude huis is alleen om naar boven te gaan, de route naar beneden is via de trap van de nieuwbouw.
- 5.** Graag de rust van andere bezoekers respecteren.

PRAKTISCHE INFORMATIE

Voor informatie over schoolprogramma's kunt u:

Kijken op de website www.rembrandthuis.nl

Of: bellen met de Afdeling Educatie & Publieksbegeleiding

Telefoon 020 5200400

Of: mailen naar educatie@rembrandthuis.nl

Bereikbaarheid openbaar vervoer

Informatie over de bereikbaarheid is te vinden op www.rembrandthuis.nl

Maximale groepsgrootte

30 leerlingen. Vanaf 15 leerlingen wordt de groep gesplitst.

Lesmateriaal

Deze docenteninstructie en de bijbehorende PowerPoint kunt u downloaden via onze website.

NB Voor een bezoek met uw leerlingen aan het voormalige woonhuis van Rembrandt is reserveren noodzakelijk, minimaal twee weken van tevoren.

MUSEUM HET REMBRANDTHUIS

Afdeling Educatie & Publieksbegeleiding

Jodenbreestraat 4

1011 NK Amsterdam

tel: 020 5200400

e-mail: educatie@rembrandthuis.nl

website: www.rembrandthuis.nl

© 2017 Museum Het Rembrandthuis

tekst: W. Schot

ontwerp: buro RuSt

MUSEUM
HET REMBRANDTHUIS